

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.26>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В ПОЛЬЩІ, РУМУНІЇ, СЛОВАЧЧИНІ, УГОРЩИНІ ТА УКРАЇНІ

Пархоменко Н.М.,
*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5870-9261>
e-mail: nnparkhomenkoo@gmail.com*

Пархоменко Н.М. Окремі аспекти конституційного регулювання права на підприємницьку діяльність в Польщі, Румунії, Словаччині, Угорщині та Україні.

У статті здійснюється порівняльне дослідження конституційного регулювання права на підприємницьку діяльність в Польщі, Румунії, Словаччині та Угорщині в частині загального закріплення права на підприємницьку діяльність та засад державного захисту конкуренції під час здійснення такої діяльності, виокремлення загальних трендів та особливостей зазначеного регулювання та його порівняння з українським.

Здійснений порівняльний аналіз вказує, що в усіх досліджуваних зарубіжних країнах (Польщі, Румунії, Словаччині та Угорщині) право на підприємницьку діяльність прямо конституціоналізоване. Хоча спосіб його закріплення різний, загальний превалюючий підхід у вигляді встановлення свободи підприємницької діяльності та упорядкування її здійснення відповідно до умов / обмежень, встановлених законом, є схожим. Аналогічний підхід щодо загального закріплення права на підприємницьку діяльність застосовано і в ч. 1 ст. 42 Конституції України.

Іншою особливістю досліджуваних держав-членів ЄС є винесення на рівень конституцій питань державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Цей тренд притаманним усім досліджуваним державам. Ступінь деталізації положень щодо захисту конкуренції в конституціях Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини різний, проте загальна їх спрямованість схожа. Ця спрямованість полягає у взятті на себе державою зобов'язань із захисту конкуренції, із подальшим виділенням певних конкретних напрямів та способів такого захисту. Крім того, певною специфічною рисою Конституції Польщі є встановлення положення, що будь-яка монополія встановлюється законом. Схожі положення наявні і в ч. 3 ст. 42 Конституції України, відповідно до якої види та межі монополії визначаються законом.

У статті, за результатами проведеного дослідження, робиться висновок, що Конституція України загалом враховує тренди та тенденції щодо регулювання підприємницької діяльності в частині загального закріплення права на підприємницьку діяльність та державного захисту конкуренції під час її здійснення, які притаманні конституціям досліджуваних держав-членів ЄС.

Ключові слова: конституція, конституційне регулювання, конституційна економіка, конституційні права, економічні права, підприємницька діяльність, право на підприємницьку діяльність, конкуренція, захист конкуренції, європейська інтеграція.

Parkhomenko N.M. Certain aspects of constitutional regulation of the right to entrepreneurial activity in Poland, Romania, Slovakia, Hungary and Ukraine.

The article contains a comparative analysis of constitutional regulation of the right to entrepreneurial activity in Poland, Romania, Slovakia and Hungary in part of general enshrinement of this right and foundations of state protection of competition within entrepreneurial activities, determination of common trends of such regulation and its comparison with Ukrainian one.

The comparative analysis indicates that in all the examined foreign countries (Poland, Romania, Slovakia, and Hungary) the right to entrepreneurial activity is directly constitutionalized. Although

the ways of its enshrinement differ, there is similar prevailing approach of establishing the freedom of entrepreneurial activity and regulating its exercise subject to conditions/restrictions set by law. Similar approach towards general enshrinement of the right to entrepreneurial activity is also applied in Article 42(1) of the Constitution of Ukraine.

Another feature of the examined EU member states is the elevation of protection of competition within entrepreneurial activities to the constitutional level. This trend is common to all the examined countries. The level of detail inherent to provisions regarding protection of competition in the constitutions of Poland, Romania, Slovakia, and Hungary varies, however, their overall direction is similar. It comprises taking responsibilities on protection of competition by the state, followed by determination of specific ways of such protection. A specific feature of the Constitution of Poland is that it contains a provision that any monopoly shall be established by means of statute. Similar provision is in place in Article 42(3) of the Constitution of Ukraine, which states that types and boundaries of monopoly shall be determined by law.

Based on the research results, it is concluded that, overall, trends and tendencies in regulating entrepreneurial activity in part of general enshrinement of the right to such activity and state protection of competition during its conduct, which are inherent in the constitutions of the examined EU member states, have been implemented in the Constitution of Ukraine.

Key words: constitution, constitutional regulation, constitutional economy, constitutional rights, economic rights, entrepreneurial activity, right to entrepreneurial activity, competition, protection of competition, European integration.

Постановка проблеми. Однією з передумов формування сучасної держави, трансформації державно-владних відносин, розвитку громадянського суспільства є правове забезпечення та відповідне правове регулювання, що, своєю чергою, потребує науково-методологічного супроводу. Наразі можна стверджувати, що протягом 30 років незалежності Україна здійснила низку глибоких перетворень правової системи, підґрунтям яких стало поступове оновлення системи нормативно-правових актів. Основною будь-яких трансформацій у галузі державотворення і правотворення є правова реформа загалом та конституційна реформа зокрема. Саме на рівні Конституції України як Основного Закону держави конститууються фундаментальні правові принципи та норми, що визначають порядок організації та функціонування всіх гілок влади (законодавчої, виконавчої та судової) та інститутів державної влади, а також порядок взаємодії суспільства, індивіда й держави [1, ст. 5]. У зв'язку з цим положення Основного Закону України потребують критичного осмислення з метою встановлення чи задовольняють вони потреби державотворення та правотворення.

Конституція України встановлює фундаментальні засади функціонування держави. Ключова роль серед цих засад належить тим, які стосуються економічної організації держави, оскільки саме від неї багато в чому залежить практична реалізація тих чи інших прав та свобод. Тому не дивно, що останнім часом питанням конституційного закріплення економічної організації держави приділяється значна увага вітчизняних науковців, а конституційна економіка як новий перспективний напрям досліджень є предметом підвищеного наукового інтересу.

У частині економічної організації держави ключова роль належить економічним правам, зокрема, праву на підприємницьку діяльність. Значення підприємницької діяльності у системах ринкової економіки, яку розбудовує Україна, важко переоцінити. Тому не дивно, що свого часу право на підприємницьку діяльність було конституціоналізоване на рівні Основного Закону України аби надати йому особливої ваги та значення у процесі перетворень планової економіки на ринкову. Варто зазначити, що Україна не є винятком в частині конституціоналізації вказаного права, подібний підхід був застосований у переважній більшості країн Європи [2, с. 269].

Повномасштабна війна ставить перед Україною значні виклики, в першу чергу, в частині втримання економіки на плаву на час війни та її успішного відновлення та розвитку після. Останнє особливо актуальне з огляду на глобальний напрям України на подальшу євроінтеграцію та вступ до ЄС. Невід'ємною складовою успішного післявоєнного економічного відновлення та розвитку України є, серед іншого, забезпечення адекватного, ефективного та передбачуваного правового поля здійснення підприємницької діяльності, яке б стимулювало розвиток національних виробників та притік іноземних інвестицій в розвиток бізнесу на території України. Визначальною передумовою побудови такого правового поля є закладення його фундаментальних підвалин на рівні Основного Закону України з огляду на його найвищу юридичну силу з-поміж усіх інших нормативно-правових актів.

Усе вищевказане породжує теоретичну та практичну доцільність у дослідженні конституційно-правового регулювання підприємницької діяльності в Україні та її критичного осмислення. У зв'язку з євроінтеграційним рухом України доцільним та важливим є дослідження досвіду з подібних питань в державах, які є членами ЄС, що дозволить виокремити загальні тренди та тенденції конституційно-правового регулювання права на підприємницьку діяльність в таких країнах та провести аналіз чи українське конституційне регулювання відповідає та враховує ці тренди та тенденції. Серед держав-членів ЄС надзвичайно корисним як з теоретичної, так і практичної точки зору видається аналіз досвіду конституційно-правового регулювання права на підприємницьку діяльність в державах-сусідах України, які, маючи соціалістичне минуле, змогли ефективно переналаштувати свої економіки на ринкові рейки. Для цілей цього дослідження предметом аналізу є окремі аспекти конституційного регулювання права на підприємницьку діяльність в таких державах-членах ЄС як Польща, Румунія, Словаччина та Угорщина.

Стан опрацювання. Конституційне регулювання права на підприємницьку діяльність в Україні та в зарубіжних країнах є сферою, яка в тій чи іншій площині різними вітчизняними науковцями. Серед порівняльних досліджень можна, зокрема, виділити працю Ю. В. Кириченка [2], який, серед іншого, здійснював порівняльний аналіз конституційного регулювання економічних прав в країнах Європи та Україні, в тому числі, і права на підприємницьку діяльність. У порівняльному аспекті також заслуговують на увагу дисертації О.В. Гарагонича, присвяченої питанням правового регулювання підприємницької діяльності в Чеській та Словацькій республіках [3] та О.Є. Дякуновського, присвяченої питанням господарсько-правового регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща [4]. У той же час, детальні та комплексні порівняльні дослідження конституційно-правового регулювання права на підприємницьку діяльність в таких країнах як Польща, Румунія, Словаччина та Угорщина, з його подальшим співставленням в українським конституційним регулювання відсутні. Це в свою чергу породжує актуальність проведення такого дослідження.

Метою статті є проведення порівняльного дослідження конституційного регулювання права на підприємницьку діяльність в Польщі, Румунії, Словаччині та Угорщині в частині загального закріплення права на підприємницьку діяльність та захисту конкуренції при здійсненні цієї діяльності з боку держави та формування бачення чи враховує українське регулювання зарубіжні підходи.

Виклад основного матеріалу. Україна є однією з країн Європи, в якій право на підприємницьку діяльність прямо конституціоналізоване. Відповідні положення закріплені у ч. 1 ст. 42 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [5]. Крім закріплення вказаного загального правила, Основний Закон встановив також певні обмеження на зайняття підприємницькою діяльністю за суб'єктною ознакою, як загальні (ч. 2 ст. 42, відповідно до якої підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом), так і більш конкретні прямі обмеження для певних категорій осіб, наприклад, для Президента (ч. 4 ст. 103), народних депутатів (ч. 2 ст. 78). Конституційні обмеження свободи підприємницької діяльності, встановлені в досліджуваних державах щодо осіб, які мають владні повноваження, з огляду на поставлену мету статті не входять до предмету дослідження та в цій статті не покриваються.

Крім закріплення загального правила в ч. 1 ст. 42 Конституції України щодо свободи підприємницької діяльності, не забороненої законом, держава також взяла на себе зобов'язання здійснювати захист конкуренції у підприємницькій діяльності (ч. 3 ст. 42 Основного Закону України). Конституція України прямо закріплює недопустимість такої поведінки як зловживання монополюючим становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція, а також встановлює, що види і межі монополії визначаються законом (ч. 3 ст. 42). Крім того, в п. 8 ч. 1 ст. 92 Основного Закону України встановлено, що правові засади і гарантії підприємництва, як і правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання визначаються виключно законами України, тобто є повноваженням Верховної Ради України.

Порівняємо в якій формі загальне закріплення права на підприємницьку діяльність та державного захисту конкуренції при її здійсненні, відображені в описаних вище нормах Основного Закону України (ч. 1 та 3 ст. 42 та п. 8 ч. 1 ст. 92), реалізоване в конституціях досліджуваних держав-членів ЄС.

Щодо Польщі, ст. 20 її Конституції встановлює, що соціальна ринкова економіка, заснована на свободі економічної діяльності, приватній власності та солідарності, діалозі та співпраці між соціальними партнерами, є основою економічної системи Республіки Польща. Відповідно до ст. 22 Конституції Польщі обмеження свободи економічної діяльності можуть бути встановлені лише за-

коном і лише з важливих суспільних причин [6]. Таким чином, в частині загального закріплення права на підприємницьку діяльність у Конституції Польщі застосований підхід, подібний до українського, тобто що, за загальним правилом, діє свобода підприємницької діяльності і при цьому її обмеження допустиме лише законом. При цьому у Конституції Польщі встановлена додаткова передумова обмеження свободи підприємницької діяльності у вигляді важливих суспільних причин. Крім того, в Польщі та Україні спосіб конституційного закріплення права на підприємницьку діяльність відрізняється: якщо в Україні стаття 42 Конституції України, присвячена праву на підприємницьку діяльність, поміщена у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», обидві згадані вище статті Конституції Польщі знаходяться у Розділі I «Республіка», який визначає основоположні засади функціонування держави. При цьому, в Конституції Польщі положення статті 22 Конституції позиціонуються як такі, що закріплюють свободи на права особи та громадянина (ч. 3 ст. 233).

У частині захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, згідно зі ст. 76 Конституції Польщі органи державної влади захищають споживачів, замовників, наймачів або орендарів, серед іншого, від недобросовісних ринкових практик. Обсяг такого захисту встановлюється законом. Вказана стаття розміщена у Главі «Економічні, соціальні, культурні свободи та права» Розділу II «Свободи, права та обов'язки осіб та громадян». У ч. 3 ст. 216 Конституції Польщі, розміщеній у Розділі X «Публічні фінанси» закріплено, що будь-яка монополія встановлюється законом [6].

Що стосується Румунії, стаття 45 Конституції вказаної держави закріплює, що вільний доступ осіб до економічної діяльності, вільне підприємництво та їх здійснення відповідно до закону гарантуються. Згадана вище стаття 45 поміщена у Розділі II Конституції Румунії, який має назву «Основоположні права, свободи та обов'язки» [7], тобто в частині структурного розміщення застосований підхід, який притаманний і Конституції України.

У частині регулювання захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, ч. 1 ст. 135 Конституції Румунії встановлює, що економіка Румунії є вільною ринковою економікою, заснованою на вільному підприємстві та конкуренції. Відповідно до ч. 2 ст. 135 Конституції Румунії держава повинна, зокрема, забезпечувати вільну торгівлю, добросовісну конкуренцію, створення сприятливих умов для стимулювання та капіталізації кожного фактора виробництва. Стаття 135 Конституції Румунії розміщена у Розділі IV «Економіка та публічні фінанси» [7].

Право на підприємницьку діяльність прямо конституціоналізоване і в Конституції Словацької Республіки. Відповідно до ч. 1 ст. 35 Конституції Словацької Республіки, кожен має право вільно обирати професію і відповідну підготовку, а також право займатися підприємницькою або іншою прибутковою діяльністю. Згідно з ч. 2 ст. 35 Конституції Словацької Республіки законом можуть встановлюватися умови або обмеження щодо зайняття певними професіями чи діяльністю. В частині четвертій цієї ж статті закріплено, що закон може передбачати інше регулювання прав, зазначених в чч. 1-3 ст. 35 Конституції Словацької Республіки, в частині іноземців. Стаття 35, окремі положення якої були наведені вище, розміщена у Секції 5 Конституції Словацької Республіки «Економічні, соціальні та культурні права», яка відповідно знаходиться у Розділі 2 «Основоположні права та свободи людини» [8].

Конституція Словаччини включає і положення, які стосуються захисту конкуренції. За приписами ч. 1 ст. 55 Конституції згаданої держави, економіка Словацької Республіки базується на принципах соціально та екологічно орієнтованої ринкової економіки. Відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції Словацька Республіка захищає та заохочує економічну конкуренцію. Деталі встановлюються законом. Стаття 55 Конституції Словацької Республіки розміщена у Розділі 3 «Економіка Словацької Республіки» [8].

У частині Угорщини, згідно з її Основним Законом економіка Угорщини базується на праці як основі продуктивності та свободі підприємництва (ч. 1 ст. М Розділу «Основи»). Відповідно до другої частини згаданої вище статті Угорщина забезпечує умови для чесної економічної конкуренції, діє проти зловживань домінуючим економічним становищем та захищає права споживачів [9].

Безпосереднє закріплення права на підприємницьку діяльність міститься у ст. XII Розділу «Свободи та обов'язки» Основного Закону Угорщини. Відповідно до частини першої згаданої вище статті кожен має право на вільний вибір роботи чи професії та свободу ведення підприємницької діяльності. При цьому в цій же ч. 1 ст. XII Розділу «Свободи та обов'язки» Основного Закону Угорщини також встановлюється, що кожен зобов'язаний робити свій внесок у збагачення суспільства через свою працю відповідно до своїх здібностей і можливостей [9].

Із наведеного вище вбачається, що право на підприємницьку діяльність, попри певні дещо відмінні риси його закріплення, конституціоналізоване в усіх досліджуваних зарубіжних країнах. В узагальненому вигляді зміст цього права в конституціях досліджуваних країн зводиться до того, що свобода підприємницької діяльності визнається, проте здійснюється в рамках / підлягає умовам чи обмеженням, встановленим законом. Аналогічний підхід застосований і у формулюваннях ч. 1 ст. 42 Основного Закону України.

Також, крім безпосереднього закріплення права на підприємницьку діяльність як такого, в усіх конституціях досліджуваних держав встановлені певні положення щодо захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Рівень деталізації цих положень різний, проте загальна їх спрямованість схожа і в Конституції України відображена. Із аналізу Конституції України вбачається, що деталізація положень, які стосуються захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, в ній вища порівняно з конституціями будь-якої з досліджуваних держав-членів ЄС, що можна виділити як певну позитивну рису українського регулювання, в першу чергу, якщо поглянути на це через призму встановлення рамок для конституційного контролю.

Усе вищевказане вказує на те, що тренди та підходи конституційного регулювання права на підприємницьку діяльність в частині загального закріплення цього права та встановлення правил державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, які притаманні Польщі, Румунії, Словаччині та Угорщині, в українському конституційному регулюванні цих питань загалом враховані.

Висновки. В усіх досліджуваних країнах (Польщі, Румунії, Словаччині та Угорщині) право на підприємницьку діяльність прямо конституціоналізоване. Хоча спосіб його закріплення різний, загальний зміст у вигляді встановлення свободи підприємницької діяльності, яка здійснюється відповідно до умов / підлягає обмеженням, встановлених законом, є схожим. Аналогічний підхід щодо загального закріплення права на підприємницьку діяльність застосовано і в ч. 1 ст. 42 Конституції України.

Іншою загальною особливістю конституцій усіх досліджуваних держав-членів ЄС є винесення на рівень конституцій питань державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Ступінь деталізації цих положень різний, проте загальна їх спрямованість схожа і в Конституції України врахована.

Таким чином, можна зробити висновок, що Конституція України враховує ті тренди та тенденції щодо регулювання підприємницької діяльності в частині загального закріплення права на підприємницьку діяльність та державного захисту конкуренції під час її здійснення, які притаманні конституціям досліджуваних держав-членів ЄС.

Список використаних джерел:

1. Пархоменко Н.М. Парадигма правового регулювання в Україні: змістово-інструментальні виміри: монографія. Київ: Парламентське видавництво, 2023. 320 с.
2. Кириченко Ю.В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав: дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02. Ужгород, 2018. 512 с.
3. Гарагонич О.В. Правове регулювання підприємницької діяльності в Чеській та Словацькій республіках: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Донецьк, 2004. 189 с.
4. Дякуновський О.Є. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Вінниця, 2021. 277 с.
5. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
6. The Constitution of the Republic of Poland. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej: website*. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (date of reference: 05.07.2023).
7. The Constitution of Romania. *President of Romania: website*. URL: <https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania> (date of reference: 05.07.2023).
8. Constitution of the Slovak Republic. *President of the Slovak Republic: website*. URL: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf> (date of reference: 05.07.2023).
9. Fundamental Law of Hungary. *Venice Commission: website*. URL: [https://www.venice.coe.int/web-forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2021\)046-e](https://www.venice.coe.int/web-forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2021)046-e) (date of reference: 05.07.2023).